

KOD-ALMASHISH JARAYONINING SOTSIOLINGVISTIK O'LCAMLARI VA KOD-ALMASHISHGA TA'SIR QILUVCHI SOTSIOLINGVISTIK OMILLAR

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i05.035>

Mavlonova Gavhar Shavkat qizi
Navoiy davlat universiteti
Mavlonov Azizbek Rustam o'g'li
Navoiy innovatsiyalar universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada kod-almashish hodisasining sotsiolingvistik o'lcamlari va unga ta'sir qiluvchi asosiy omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda kod-almashishning ijtimoiy identifikatsiya, til prestiji, auditoriyaga moslashuv, til siyosati va madaniy globalizatsiya bilan bog'liqligi yoritilgan. Shuningdek, O'zbekiston sharoitida o'zbek, rus va ingliz tillari o'rtasidagi munosabatlar hamda ularning ijtimoiy maqomi kod-almashish jarayoniga qanday ta'sir qilishi misollar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: kod-almashish, sotsiolingvistika, til siyosati, ijtimoiy identifikatsiya, bilingvizm, til prestiji, kommunikativ strategiya, globalizatsiya, til tanlovi, ko'p tillilik

SOCIOLINGUISTIC DIMENSIONS OF THE CODE-SWITCHING PROCESS AND SOCIOLINGUISTIC FACTORS AFFECTING CODE-SWITCHING

Mavlonova Gavhar Shavkat kizi
Navoi State University
Mavlonov Azizbek Rustam oglu
Navoi Innovation University

Abstract: This article examines the sociolinguistic dimensions of code-switching and the main factors influencing this phenomenon. The study analyzes the relationship between code-switching and social identity, language prestige, audience accommodation, language policy, and cultural globalization. In addition, the article discusses how the social status of Uzbek, Russian, and English languages affects code-switching practices in the context of Uzbekistan.

Keywords: code-switching, sociolinguistics, language policy, social identity, bilingualism, language prestige, communicative strategy, globalization, language choice, multilingualism

Kod-almashish jarayoni nafaqat tilshunoslikning strukturaviy darajasida, balki ijtimoiy muloqot va madaniy kontekstda ham chuqur o'rganilishi lozim bo'lgan murakkab til hodisasidir. Sotsiolingvistika bu jarayonga tilning jamiyatdagi funksional holati, ijtimoiy rol va ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi munosabatlar prizmasidan yondashadi. Kod-almashish jamiyat ichidagi kuch munosabatlarini, til siyosatini, ijtimoiy identifikatsiyani va til prestijini ochib beruvchi sotsiolingvistik indikator sifatida xizmat qiladi.

Kod-almashishning eng asosiy sotsiolingvistik ko'rinishlaridan biri bu - til tanlovi orqali shaxsning ijtimoiy identifikatsiyasini namoyon etishidir. Til - shunchaki kommunikativ vosita emas, balki shaxsiyatning va guruhga mansublikning muhim belgilaridan biridir. Masalan, o'zbek-ingliz tillari orasidagi kod-almashishda ingliz tilining ishlatilishi ko'pincha zamonaviylik, xalqaro muhitga daxldorlik, yoki akademik maqomni ifodalaydi. Aksincha, o'zbek tilining ishlatilishi yaqinlik, mahalliylik, va madaniy ildizlar bilan bog'liq bo'ladi. Gamperz bu holatni "*contextualization cue*" sifatida tushuntiradi¹, ya'ni til tanlovi orqali suhbatdosh kontekst va ijtimoiy munosabatlarni anglatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida kod-almashish identifikatsiya vositasi sifatida ishlatiladi: ingliz tilidagi so'zlar va frazalar ko'proq yuqori ijtimoiy statusni anglatasa, o'zbek tili esa o'zlik, milliylik va emosional yaqinlik timsoli sifatida qabul qilinadi².

Kod-almashishda ishtirok etayotgan tillar teng maqomda bo'lmasligi ham mumkin. Mayers-Skotton tomonidan ishlab chiqilgan *Matrix Language Frame* modeli asosida kod-almashishda "matritsa tili" (asosiy til) va "qo'shilgan til" (quyi til) farqlanadi³. Bu farq ko'pincha tillar o'rtasidagi sotsiolingvistik tengsizlikni aks ettiradi. O'zbekistonda ingliz tilining yuqori ijtimoiy maqomi mavjud bo'lib, u iqtisodiy muvaffaqiyat, ta'lim va xalqaro aloqalarning kaliti sifatida qaraladi. Bu esa kod-almashishda ingliz tilining ko'proq yuqori statusli leksik birliklar, akademik atamalar yoki texnologik tushunchalarni ifodalashda ishlatilishiga olib keladi.

Aksincha, o'zbek tilining kod-almashishdagi roli ko'proq og'zaki muloqot, hissiy yondashuv va norasmiy sohalar bilan bog'liq. Bu holat ijtimoiy prestij va til siyosatining amaliy ta'sirini ko'rsatadi. Ya'ni, kod-almashish ijtimoiy ierarxiyani til vositasida mustahkamlash yoki unga qarshi chiqish vositasiga aylanishi mumkin.

Kod-almashish ko'pincha suhbatdoshga moslashish (*Accommodation*) strategiyasi sifatida ishlatiladi. Jiles'ning *Communication Accommodation Theory* nazariyasi bu jarayonni tushuntirib beradi: suhbatdoshlar o'z til tanlovini, talaffuzini

¹ Gamperz, J. J. (1982). *Discourse Strategies*. Cambridge University Press.

² Holmes, J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). Routledge.

³ Myers-Scotton, C. (1993). *Social Motivations for Codeswitching: Evidence from Africa*. Oxford University Press.

yoki leksikasini auditoriyaga moslashtirgan holda o‘zaro ijtimoiy masofani kamaytiradilar yoki kuchaytiradilar⁴. Masalan, ingliz va o‘zbek tillarida so‘zlashuvchi shaxs ingliz tilida gapirish orqali o‘zini zamonaviy yoki “jahon fuqarosi” sifatida ko‘rsatishi mumkin, lekin suhbatdoshi faqat o‘zbek tilini tushunsa, u holda o‘zbek tiliga o‘tish orqali muloqotni soddalashtiradi.

Kod-almashish siyosiy kontekstda til siyosati va madaniy gegemoniya bilan bevosita bog‘liq. O‘zbekiston singari ko‘p tilli jamiyatlarda davlat tili maqomidagi o‘zbek tili va xalqaro til maqomidagi ingliz tili o‘rtasidagi kuch munosabatlari doimiy muvozanatda bo‘lib kelmoqda. Rasmiy til siyosatining kuchaytirilganiga qaramay, ingliz tilining amaliy sohalarda keng qo‘llanilishi (ta’lim, texnologiya, biznes) kod-almashishda bu tilning ustunligiga sabab bo‘lmoqda. Bu esa kod-almashish orqali til siyosatiga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadigan yangi kommunikativ amaliyotlarni yuzaga keltirmoqda⁵

Kod-almashish bu yerda faqat shaxsiy tanlov emas, balki til siyosati, ta’lim tizimi va ommaviy axborot vositalarining mahsuli sifatida qaralishi lozim. Shu sababdan, kod-almashishning sotsiolingvistik o‘lchami til rejalashtirish, o‘quv dasturlari va milliy identifikatsiyaga ta’sir etuvchi omil sifatida alohida o‘rganilishi zarur.

Kod-almashishning intensivligi va yo‘nalishi ko‘p jihatdan ijtimoiy guruhlar (masalan, yoshlar, ayollar, shahar aholisi) orasida farqlanadi. Yoshlar orasida ingliz tilining ishlatilishi ko‘proq “status marker” bo‘lsa, katta yoshdagilar orasida o‘zbek tiliga sodiqlik yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, ayollar va erkaklar orasidagi kod-almashish strategiyalari ham turlicha bo‘lishi mumkin. Holmes (2013) ayollar ko‘proq ijtimoiy moslashuvchanlikni ko‘rsatish maqsadida kod-almashishga murojaat qilishini ta’kidlaydi.

Kod-almashishning sotsiolingvistik o‘lchami uni shunchaki strukturaviy yoki gramatik hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy kontekstda til ishlatilishining dinamik ko‘rinishi sifatida tushunishga yordam beradi. Til tanlovi, maqom, siyosat, auditoriyaga moslashuv va ijtimoiy identifikatsiya kabi omillar kod-almashishni tahlil qilishda muhim metodologik mezonlardir. Ushbu o‘lchamlarni tahlil qilish orqali jamiyatdagi til siyosati, madaniy kuch munosabatlari va shaxslararo kommunikatsiyaning ko‘plab qatlamlari ochiladi.

Kod-almashish ikki yoki undan ortiq tillarni bir muloqot holatida navbatma-navbat ishlatish orqali yuzaga keladigan lingvistik hodisa bo‘lib, u ayniqsa ko‘p tilli jamiyatlarda keng tarqalgan. Bu hodisaning vujudga kelishi shunchaki til bilimiga bog‘liq bo‘lmay, balki sotsiolingvistik kontekstda shakllanadi. Til har doim jamiyatda

⁴ Jiles, H., Coupland, N., & Coupland, J. (1991). *Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics*. Cambridge University Press.

⁵ Pavlenko, A., & Blackledge, A. (2004). *Negotiation of Identities in Multilingual Contexts*. Multilingual Matters.

muayyan ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi kuch, maqom, shaxsiyat va madaniy yaqinlik kabi omillar bilan uzviy bog'liq bo'lgan ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Kod-almashish bu jihatdan nafaqat kommunikativ vosita, balki ijtimoiy belgilarni yetkazuvchi, munosabatlarni sozlovchi, rollarni ko'rsatuvchi va shaxsiyatni ifodalovchi murakkab jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa O'zbekiston singari ko'p tillilik hodisasi tarixiy, siyosiy va madaniy asoslarga ega bo'lgan jamiyatlarda kod-almashish ijtimoiy guruhlar, til siyosati, mavqei yierarxiya, shahar va qishloq farqi, va global madaniy ta'sirlar orqali shakllanadi. Ushbu bob aynan mana shu sotsiologik omillarni chuqur o'rganishga qaratilgan bo'lib, nazariy qarashlar va real misollar orqali kod-almashishning ijtimoiy ildizlariga yorqinlik kiritadi.

Shaxsning til tanlovi, xususan kod-almashish holatlarida qaysi tilda gapirishi, o'zini qanday ijtimoiy guruhga mansub deb hisoblashi, qanday madaniy qadriyatlarni qo'llab-quvvatlashi yoki qaysi ijtimoiy maydonda harakat qilayotganini bevosita ko'rsatadi. Bu holat sotsiologik doirasida "shaxsiyat konstruktsiyasi" deb yuritiladi. Identitet sotsiologik va lingvistik nuqtai nazardan statik emas, balki o'zgaruvchan va kontekstga qarab shakllanuvchi jarayon sifatida qaraladi. Bucholtz va Hall (2005) tomonidan ilgari surilgan identitetning interaktiv va performativ tabiatiga ko'ra, til va til o'zgarishi (jumladan, kod-almashish) orqali odamlar o'zlarini kim deb bilishlarini ko'rsatishadi.

Kod-almashish ko'pincha shaxsning o'zini muayyan til jamoasi yoki ijtimoiy guruh bilan identifikatsiya qilishi jarayonida yuzaga chiqadi. Har bir jamiyatda odamlar o'zlarini turli til guruhlar bilan bog'lab, shu guruhga xos bo'lgan til shakllarini qabul qiladilar. Bu hodisa ayniqsa shahar muhitida, ko'p madaniyatli va mobil yoshlar orasida aniq ko'zga tashlanadi. Shuningdek, til jamoalari orasidagi chegara ham kod-almashish orqali belgilanadi - shaxs ayrim holatlarda til almashtirib, o'zini boshqa guruhga yaqinlashtiradi yoki undan ajratadi. Bu holat chekka hududlardan shahar markaziga kelgan talabalarda yaqqol kuzatiladi. Ular rus yoki inglizcha kodlarga o'tish orqali o'z ijtimoiy moslashuvini tezlashtirishga harakat qilishadi. Demak, kod-almashish nafaqat muloqotga qulaylik kiritish, balki o'zini ijtimoiy muhitda joylashtirish va guruhga a'zolikni ko'rsatish vositasidir.

Zamonaviy jamiyatlarda til faqat milliy yoki lokal chegaralar bilan belgilanmaydi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, xalqaro ta'lim va ish migratsiyasi natijasida odamlar ko'p madaniyatli va ko'p tilli muhitda yashab, shunga mos kommunikativ strategiyalarni ishlab chiqishadi. Urbanizatsiya jarayonida yirik shaharlarda yashovchi yoshlar kod-almashishni tabiiy va hatto "zamonaviy" muloqot shakli sifatida qabul qilishmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarda esa yozma kod-almashish keng tarqalgan bo'lib, ko'pincha shaxsning kayfiyatini, holatini yoki pozitsiyasini ifodalash vositasiga aylangan. Shunday qilib, kod-almashish bugungi kunda

shunchaki ikki tilli insonlarning nutq xususiyati emas, balki global madaniy o'zgarishlarning til sohasidagi aks-sadosi bo'lib xizmat qilmoqda.

Yuqorida batafsil tahlil qilinganidek, kod-almashishga ta'sir qiluvchi sotsiolingvistik omillar keng va ko'p qatlamli bo'lib, shaxsiy identitetni konstruksiya qilish, guruhga mansublikni ifodalash, tilning sotsial maqomi, davlat til siyosati, ta'lim tizimining o'ziga xosligi, urbanizatsiya, va madaniy globalizatsiya bilan chambarchas bog'liq. Kod-almashish bu omillar orasidagi murakkab munosabatlarning natijasi bo'lib, u orqali shaxslar o'z mavqelarini belgilaydilar, muloqotdagi pozitsiyalarini sozlaydilar va turli kontekstlarda o'zlariga qulay bo'lgan til rejimlarini tanlaydilar. Ayniqsa, O'zbekiston singari til va identitet o'rtasidagi ziddiyatlar va moslashuvlar mavjud bo'lgan jamiyatlarda kod-almashuv muhim sotsiolingvistik indikator sifatida o'rganilishi zarur. Bu maqolada ko'rib chiqilgan omillar keyingi empirik tadqiqotlar uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi va kod-almashuv fenomenini kengroq ijtimoiy kontekstda tushunish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. John J. Gumperz. Discourse Strategies. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
2. Carol Myers-Scotton. Duelling Languages: Grammatical Structure in Codeswitching. Oxford: Oxford University Press, 1993.
3. Carol Myers-Scotton. Social Motivations for Codeswitching: Evidence from Africa. Oxford: Oxford University Press, 1993.
4. Howard Giles, Justine Coupland, and Nikolas Coupland. Contexts of Accommodation: Developments in Applied Sociolinguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
5. Janet Holmes. An Introduction to Sociolinguistics. 4th ed. London: Routledge, 2013.
6. Peter Auer, ed. Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity. London: Routledge, 1998.
7. Monica Heller. Codeswitching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives. Berlin: De Gruyter, 1988.
8. Suzanne Romaine. Bilingualism. 2nd ed. Oxford: Blackwell Publishing, 1995.
9. Colin Baker. Foundations of Bilingual Education and Bilingualism. 5th ed. Bristol: Multilingual Matters, 2011.